

*До разової спеціалізованої вченої ради ДФ 2023-48
Національного юридичного університету імені Ярослава
Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.*

ВІДГУК

офіційного опонента – Дзери Ірини Олександрівни,
кандидатки юридичних наук, доцентки
на дисертацію *Покровської Анастасії Олегівни* на тему «*Самозахист у
договірних відносинах*», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право»

Актуальність теми дослідження. Захист цивільних прав та інтересів є одним з найважливіших завдань цивільного законодавства. Так, у статті 15 Цивільного кодексу України закріплено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування. Положення цієї статті базуються на нормах Конституції України, які закріплюють обов'язок держави забезпечувати: захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13), споживачів (ст. 42), захист прав і свобод людини і громадянина судом, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, відповідними міжнародними судовими установами чи міжнародними організаціями (ст. 55). Провідною нормою для досліджуваних правовідносин є норма ст. 55 Конституції, яка закріплює право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Серед способів захисту цивільних прав, перелічених у главі 3 ЦК передбачено, зокрема, такий спосіб як самозахист. У цій статті передбачаються загальні засади та межі самозахисту. Особливості застосування такого способу захисту суб'єктивних цивільних прав деталізуються в Особливій частині Цивільного кодексу України. Проте застосування цього способу захисту у різних видах цивільних відносин не позбавлене суперечностей та недоліків. Так, у нормах Книги П'ятої, якими врегульовано зокрема договірні зобов'язання, перераховується велика кількість оперативних заходів, що можуть здійснюватися сторонами договору з метою захисту їхніх прав, однак не вживається термін «самозахист» для їх позначення. Відтак з'ясування правової

природи таких дій та визначення переліку способів самозахисту є вкрай важливим для тлумачення відповідних норм ЦК. Тому дослідження самозахисту у договірних відносинах потребує детального аналізу з метою виявлення прогалин та недоліків у його регулюванні та застосуванні у судовій практиці.

У сучасній цивілістиці було здійснено низку досліджень, що стосуються захисту цивільних прав. Так, слід відзначити дисертації Антонюк О. І. «Право учасників цивільних правовідносин на самозахист» (2004), Кота О. О. «Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» (2017), Осолінкер І. М. «Самозахист права власності в Україні» (2011), Підлубної Т. М. «Право на захист цивільних прав та інтересів» (2009). Однак більшість з них стосувалися або загальних положень про захист суб'єктивних цивільних прав, або стосувалися загальних положень про самозахист у цивільному праві. Відтак жодного комплексного дослідження самозахисту у договірних відносинах не було здійснено.

Питання захисту цивільних прав були також предметом досліджень інших сучасних науковців (Т. В. Боднар, М. К. Галянтича, А. Б. Гриняка, О. В. Дзери, С. М. Іванової, І. С. Канзафарової, В. М. Коссака, О. О. Кота, Н. С. Кузнецової, І. М. Кучеренко, В. В. Луця, Р. А. Майданика, В. Д. Примака, Ю. Д. Притики, Я. В. П'янової, Я. М. Романюка, З. В. Ромовської, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, М. О. Стефанчука, Є. О. Харитонова та ін.). Водночас більшість з них було присвячено або загальним положенням захисту цивільних прав або стосувалися окремих способів захисту. Відтак все це свідчить про те, що тема дисертаційного дослідження Покровської А. О. є вкрай актуальною та своєчасною.

Авторка поставила собі за мету сформулювати нові теоретичні положення щодо правової природи самозахисту в договірних відносинах та механізму його реалізації, встановити межі застосування цього способу захисту в різних видах договірних відносин. Для досягнення поставленої мети основна увага в дисертації приділяється вирішенню таких завдань: здійсненню історико-правового аналізу становлення інституту самозахисту на теренах сучасної України; визначенню правової природи, ознак, функцій самозахисту;

характеристиці способів захисту, які можуть реалізовуватися в порядку неюрисдикційної форми захисту прав; здійсненню класифікації способів самозахисту в договірних відносинах; виявленню основних проблем реалізації способів самозахисту та пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Теоретичне та практичне значення дисертації полягає у тому, що розглянуті в ній положення та запропоновані пропозиції можуть бути використані для подальшої наукової розробки та прикладного дослідження способів захисту суб'єктивних цивільних прав. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в законотворчій діяльності при розробці нормативно-правових актів та в практичній діяльності адвокатів та суддів, а також у навчальному процесі при викладенні дисципліни «Цивільне право». Переважна частина положень, висновків, винесених автором на захист добре аргументовані, заслуговують на увагу та підтримку, а окремі з них могли б бути успішно використані при розробці змін та доповнень до актів цивільного законодавства у сфері самозахисту цивільних прав.

Дисертанткою належно сформульовані мета та наукові завдання дослідження, їх формулювання та послідовність дозволили розкрити основний зміст представленої теми. Об'єкт і предмет дисертаційного дослідження визначені у відповідності з вимогами Міністерства освіти і науки України. Методологічна основа дослідження дозволяє стверджувати, що охоплені матеріали в повній мірі сприяли дисертантці у вирішенні наукових задач та досягненні поставленої мети.

Варто відзначити вдало продуману та виважену в цілому структурну побудову дисертації, яка складається з вступу, двох розділів, розділених на сім підрозділів. За такого підходу авторка забезпечила логічний і послідовний розгляд досліджуваної проблеми.

Обґрунтованість і новизна наукових положень, викладених в дисертаційному дослідженні, полягає у тому, що авторка на достатньому теоретичному рівні: розробила механізм застосування самозахисту в договірних відносинах (п. 1 наукової новизни); здійснила комплексну класифікацію

способів самозахисту в договірних відносинах (п. 4); удосконалила підходи до розуміння самозахисту в договірних відносинах (п. 7); удосконалила положення про необхідність встановлення темпоральних меж щодо реалізації особою права на самозахист (п. 10) та ін.

Також належним рівнем обґрунтованості відзначаються й інші положення дисертаційного дослідження, які зроблені дисертанткою в окремих розділах роботи. Так, перший розділ присвячено загальним положенням про самозахист як форму захисту цивільних прав. В ньому дисертантка дослідила історичні етапи становлення самозахисту та підходи до розуміння самозахисту на різних історичних етапах розвитку суспільних відносин. В ході такого дослідження, дисертантка з'ясувала, що він не є новою формою захисту прав, а що самозахист існував за всіх часів життя правового суспільства у вигляді самоуправства, застосовувався протягом століть виключно для здійснення необхідної оборони і пройшов шлях до можливості його застосування потерпілим при порушенні речових та зобов'язальних прав (с. 21; 100). Для розкриття поняття самозахисту дисертантка проаналізувала наявні в науковій літературі підходи до його розуміння, з урахуванням, що поняття самозахисту в науці цивільного права прийнято розглядати у широкому та вузькому значеннях. Для більш повного розуміння поняття самозахисту дисертантка здійснила дослідження та розмежування таких понять, як «охорона» та «захист» цивільних прав, що безпосередньо впливають на визначення поняття самозахисту. В ході дослідження дисертантка відзначає неправильність підходу в юридичній науці до ототожнення понять «охорона» і «захист». Досліджуючи підходи до розуміння поняття захисту, дисертантка дійшла обґрунтованого висновку, що серед основних концепцій розуміння захисту в науковій літературі найбільш переконливою є концепція теорії засобів (с. 34). У зв'язку з цим дисертантка підтримала позицію розмежування поняття охорони та захисту цивільних прав та підтримала тих вчених, які пов'язують виникнення права на самозахист з моментом невиконання або неналежного виконання зобов'язання (с. 34). З метою з'ясування правової природи та поняття самозахисту дисертантка

проаналізувала поняття «самозахист» та «самодопомога» у іноземному законодавстві.

Вкрай важливим для з'ясування поняття самозахисту є поняття заходів оперативного впливу, яке дисертантка також проаналізувала та дійшла до обґрунтованого висновку, що вони виступають лише способами захисту, які застосовуються в межах самозахисту як неюрисдикційної форми захисту прав поряд з іншими способами самозахисту (с. 42). Встановлено в роботі також співвідношення способів захисту з формами захисту прав. В ході аналізу юридичної літератури дисертанткою було досить вдало систематизовано особливості самозахисту (с. 48-49). Слід підтримати позицію дисертантки, що самозахисту в договірних відносинах притаманні такі функції, як: стимулююча, захисна, відновлювальна та компенсаційна (с. 57).

Дисертантка також встановила співвідношення таких понять, як самозахист та самоохорона, і дійшла належно обґрунтованих висновків, що вони хоч і є взаємопов'язаними, однак мають достатню кількість відмінностей, а також, що способи самоохорони можуть трансформуватися у способи самозахисту внаслідок порушення прав кредитора за договором (с. 9). Не залишила поза увагою дисертантка і межі самозахисту, які розглянула в контексті умов його застосування.

Слід підтримати висновок дисертантки про доцільність передбачити невичерпний (універсальний) перелік способів самозахисту, що можуть застосовуватися сторонами договору, серед яких - заходи оперативного впливу, види забезпечення виконання зобов'язань та міри цивільно-правової відповідальності (с. 80). Також належно обґрунтованим є висновок дисертантки, що вчинення кредитором юридичних дій при здійсненні самозахисту в договірних зобов'язаннях є загальним правилом (с. 103).

Другий розділ роботи присвячений дослідженню окремих способів самозахисту в договірних відносинах та особливостям їх застосування. Так, заслуговують на підтримку висновки дисертантки, зроблені у 2 розділі про: 1) застосування кредитором заходів оперативного впливу як способів самозахисту,

до яких вона відносить односторонню відмову від договору, часткову відмову від договору, зупинення виконання зобов'язання, вимогу кредитора про дострокове виконання зобов'язання та ін.; 2) можливість застосування видів забезпечення виконання зобов'язань як способів самозахисту в рамках неюрисдикційної форми захисту прав.

Достатньо обґрунтованим також є висновок дисертантки, що добровільне задоволення боржником вимоги кредитора про сплату неустойки, відшкодування збитків, процентів річних, інфляційних сум, повернення подвійної суми завдатку чи залишення переданого боржником завдатку у кредитора, будучи мірами договірної цивільно-правової відповідальності, виступають способами самозахисту прав кредитора в договірних відносинах (с. 181). У зв'язку з цим слід підтримати позицію дисертантки щодо недоречності визначення мір цивільно-правової відповідальності через таку правову категорію, як «акт державного примусу», адже це унеможлиблює їх використання в порядку самозахисту. Дійсно, слід відзначити саме «можливість» забезпечення мір відповідальності заходами державного примусу. Тому позиція дисертантки є належно обґрунтована.

Велику увагу дисертантка приділила особливостям самозахисту інтересів кредитора (іпотекодержателя) за договором іпотеки. В результаті дослідження способів звернення стягнення на об'єкт довірчої власності дисертантка робить аргументований висновок, що вони реалізуються кредитором (довірчим власником) шляхом самозахисту. Високим ступенем наукової новизни та достатньою обґрунтованістю характеризується висновок дисертантки про визнання реалізації певних мір договірної цивільно-правової відповідальності самостійними способами самозахисту прав кредитора у договірному зобов'язанні (с. 180).

Також слід підтримати висновок дисертантки про необхідність закріплення у чинному ЦК України орієнтовного переліку способів захисту, які можуть застосовуватися кредитором при порушенні договору несправним контрагентом, серед яких варто зазначити реалізацію кредитором певних заходів оперативного впливу, видів забезпечення виконання зобов'язання та мір договірної цивільно-правової відповідальності (с. 182).

Слід відзначити детальне і ґрунтовне дослідження авторкою значної кількості наукових та практичних джерел, присвячених проблемам самозахисту цивільних прав. Особливу увагу дисертантка приділила дослідженню судової практики у сфері самозахисту та виявленню проблем у застосуванні законодавства у сфері самозахисту.

Водночас дисертаційне дослідження Покровської А. О. містить певні дискусійні положення, а також положення, які вимагають додаткової аргументації, які полягають у наступному:

1. На с. 47 дисертантка загалом правильно відзначає, що відмежування юрисдикційної форми захисту прав від неюрисдикційної слід проводити з огляду на те, яким суб'єктом здійснюються дії по захисту порушених прав особи – чи самою цією особою, тобто самостійно, чи вона звертається за захистом до певних органів, наділених таким правом (юрисдикційних органів). Однак, надалі вона не розкриває детально які саме органи є юрисдикційними та наділені правом здійснювати захист порушених прав. Зазначене питання є вкрай важливим для з'ясування конкретних способів захисту, які входять до кожної з форм, зважаючи на те, що в юридичній науці відсутня єдина позиція з цього приводу. Відсутність детального дослідження цього питання вплинуло на з'ясування дисертанткою правової природи альтернативних способів вирішення спорів. Так, дисертантка стверджує, що захист прав третейським судом слід віднести до юрисдикційної форми захисту права, а медіації – до процедур посередництва, ведення переговорів – до заходів самоохорони. Загалом такий підхід можна визнати таким, що заслуговує на увагу, однак є недостатньо обґрунтованим. На нашу думку, спірність цієї позиції обумовлена відсутністю єдиного підходу до критерію розподілу форм захисту на юрисдикційні та неюрисдикційні. Найбільш вдалим, на нашу думку, є підхід, висвітлений І. О. Ромащенко, який запропонував розподіл на безпосередню та опосередковану форму захисту, що якраз найбільш вдало буде проявлятися для визначення природи вищезазначених спірних форм захисту (див. Ромащенко І. О. Порядок та форми захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів шляхом зміни

та припинення правовідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 3. Том 1. 2017. С. 110-115).

2. На с. 53 дисертантка здійснюючи дослідження правової природи медіації стверджує, що вона є не формою і не способом захисту права, а інститутом посередництва. На нашу думку, є більше підстав вважати медіацію неюрисдикційною формою захисту суб'єктивних цивільних прав, а відтак неюрисдикційний захист не слід обмежувати тільки самозахистом, який буде одним з видів такого захисту. Однак слід підтримати при цьому висновок дисертантки, що ведення переговорів не є способом захисту, а є лише засобом самоохорони. Якщо ж застосовувати розподіл форм на безпосередні та опосередковані форми захисту, як зазначалося вище, то тоді і медіація, і ведення переговорів можуть розглядатися в якості опосередкованих форм захисту. Тому позиція дисертантки є спірною та потребує удосконалення.

3. У підрозділі 3.1 дисертації проаналізовано особливості самозахисту у разі застосування кредитором притримання речі. Загалом дисертантка дійшла правильного висновку, що притримання може реалізовуватися кредитором як у формі самозахисту, так і в юрисдикційній формі (с. 139). Однак у висновках до 2 розділу дисертанткою допущено певну невідповідність положенням, що містяться у 2 розділі роботи. Так, у висновках дисертантка стверджує, що згідно з положеннями ст. 594 ЦК України, фактичне притримання кредитором речі боржника, яка на момент застосування кредитором цих дій знаходиться у нього на законній підставі «є способом самозахисту, що реалізується, відповідно, в неюрисдикційній формі. Задоволення ж кредитором своєї вимоги за рахунок вартості притримуваної речі боржника (ст. 597 ЦК України) відбувається шляхом звернення кредитора до суду, тобто в юрисдикційній формі». Однак, досліджуючи на с. 139 особливості звернення стягнення на предмет притримання за договором комісії, дисертантка вже зазначає, що у кредитора за таких умов виникає реальна можливість не звертатися до юрисдикційних органів, а самостійно звернути стягнення на притримане майно відповідно до процедур звернення стягнення на рухоме майно, якщо сторони наперед домовляться про

застосування позасудового порядку звернення стягнення на нього. Відтак, це означає, що захист прав кредитора у цих випадках може здійснюватися не лише в юрисдикційній формі, але й неюрисдикційній, що фактично спростовує зроблений у 2 розділі роботи висновок. Тому дисертантка може пояснити свою остаточну позицію з цього питання під час захисту.

4. Слід загалом підтримати позицію дисертантки про можливість застосування видів забезпечення виконання зобов'язань як способів самозахисту в рамках неюрисдикційної форми захисту прав (с. 173). Однак досліджуючи окремі види забезпечення виконання зобов'язань дисертантка визнає не самі види способом самозахисту, а їх зміст. Наприклад, на с. 179-180, стверджує, що право вимоги кредитора до поручителя у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, передбачається договором поруки та реалізується кредитором в порядку самозахисту. На нашу думку, право кредитора пред'явити вимогу як до боржника, так і до поручителя, є складовою суб'єктивного цивільного права кредитора, а не самозахистом. А на с. 178 вона стверджує, що реалізація кредитором будь-якого з видів забезпечення виконання зобов'язань, що обумовлене виключно порушенням боржником забезпеченого зобов'язання, представляє по суті самостійний спосіб захисту (самозахисту) кредитора. Відтак дисертантці бажано було більш чітко висловити свою позицію щодо значення видів забезпечення виконання зобов'язань у механізмі захисту, і відповідно самозахисту цивільних прав.

Однак висловлені вище зауваження стосуються дискусійних питань або положень, які не є принциповими і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. За своїм змістом робота чітко структурована і свідчить про логічність та послідовність викладення позиції авторки у процесі дослідження. Зміст роботи відповідає обраній темі. Дисертаційне дослідження містить нові наукові розробки у галузі цивільного права, практичні рекомендації та пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства в частині захисту суб'єктивних цивільних прав у такий спосіб як самозахист.

Дисертація Покровської А.О. є завершеною самостійною кваліфікаційною науковою працею, яка має важливе теоретичне і практичне значення для науки цивільного права. Дисертантом отримані нові науково обгрунтовані результати у сфері самозахисту в договірних відносинах. Опубліковані роботи дисертантки відображають основні положення дисертації. Дисертанткою виконано вимоги щодо оприлюднення результатів дисертаційного дослідження. У дисертаційному дослідженні та наукових публікаціях дисертанта не було допущено порушень академічної доброчесності.

Дисертаційне дослідження *Покровської Анастасії Олегівни* на тему «*Самозахист у договірних відносинах*» відповідає спеціальності 081 «Право» та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (з наступними змінами), а також Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Покровська А.О. заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

Доцент кафедри приватного права
Національного університету
«Києво-Могилянська Академія»
кандидат юридичних наук, доцент

«26» січня 2024

І. О. Дзера

